



РАЗВИТАК

ЗАЈЕЧАР, МАРТ — АПРИЛ 1968. БРОЈ 2

РАЗВИТАК

ГОД. VIII, ЗАЈЕЧАР, МАРТ — АПРИЛ 1968. БР. 2

САДРЖАЈ

Д А Н А С О В Д Е

Градислав Миленовић:	ОБРАЗОВАЊЕ, РЕФОРМА И МЕЂУОПШТИНСКА САРАДЊА — — — — —	2
Александар Минић:	БРИГА ЗА РАЦИОНАЛИЗАЦИЈЕ, ТЕХНИЧКА УНАПРЕЂЕЊА И КОРИСНЕ ИДЕЈЕ — СASTAVНИ ДЕО ПОСЛОВНЕ ПОЛИТИКЕ РАДНЕ ОРГАНИЗАЦИЈЕ —	9
Ниж, Милорад Лозановић:	БУЂЕЊЕ КУКУРУЗА НА ПОДРУЧЈУ ТИМОЧКЕ КРАЈИНЕ — — — — —	12

ЗНАЦИ И ПУТОКАЗИ

Стојан Предић Јон:	БОРБА ЗА ОСЛОБОЂЕЊЕ ТИМОЧКЕ КРАЈИНЕ И УСПОСТАВЉАЊЕ ВЕЗЕ СА ЦРВЕНОМ АРМИЈОМ — — — — —	18
Миодраг Марковић:	НЕДЕЉКО ГИНДЕЉ ВУЈАДИН — — — — —	26
Милај Перић:	МОМЧИЛО РАНКОВИЋ МАКСА — — — — —	28

ВИДИЦИ

Борислав Живузовић:	ОТАЦ ЈЕ ОТИШАО — — — — —	30
Раде Томић:	БЕЗ НАСЛОВА — — — — —	31
Недељко Богдановић:	ГЛАДНЕ ГОДИНЕ — — — — —	33
* *	ТУ СЕ ОСТЕНИ, ТУ СЕ ОКАМЕНИ (бајалице из села Браћевица) — — — — —	36
Мида Синђелић:	АРКАДЕ — — — — —	39
Зоран Милић:	ШИРОКО ЈЕ ПОЉЕ — — — — —	40
* *	У РАБОШ (карикатуре Драгољуба Павловића) — — — — —	42

СУСРЕТИ И ТРАЈАЊА

Драгољуб Петровић:	ВАЖНИЈИ МОМЕНТИ ИЗ ИСТОРИЈЕ НАСТАНКА ВЛАХА У СЕВЕРНОСТОЧНОЈ СРБИЈИ — — — — —	41
Др Милка Јовановић:	НЕГОТИН И ЊЕГОВО СТАНОВНИШТВО У ПРОШЛОСТИ — — — — —	50
Јелена Аранђеловић Лазић:	СТАРИНСКО ОГЛАВЉЕ — МЕСАЉ — — — — —	57
Драгослава Стојановић:	ПОСМРТНИ ОБИЧАЈИ У НЕГОТИНСКОЈ КРАЈИНИ — — — — —	60
Срета Пецињачки:	НЕКЕ ЦРКВЕ И ЦРКВЕНИ ИНВЕНТАРИ КЉУЧКО-КРАЈИНСКОГ И ПАЛАНАЧКОГ ПРОТОПОПИЈАТА У 1735. ГОДИНИ — — — — —	63
Миодраг Лекић:	ГРАЂА ЗА ИСТОРИЈУ ШТАМПАРСТВА У СРБИЈИ У ПИСМИМА ИЗ ПОРЕЧКОГ ДЕЛОВОДНОГ ПРОТОКОЛА — — — — —	70
Светислав Прваковић:	ТРАГОВИМА СТАРИХ ТИМОЧАНА И ТИМОЧКОГ ГОВОРА — — — — —	73

Ликовни прилог: СЛИКЕ И ЦРТЕЖИ ДРАГОЉУБА ПАВЛОВИЋА.
Уметничке фотографије на тему: ОН И ОНА.

На корицама: ДРАГОЉУБ ПАВЛОВИЋ: ВЕЛИКИ ПЛОД

СУСРЕТИ И ТРАЈАЊА

ДРАГОЉУБ ПЕТРОВИЋ:

ВАЖНИЈИ МОМЕНТИ ИЗ ИСТОРИЈЕ НАСТАНКА ВЛАХА У СЕВЕРОИСТОЧНОЈ СРБИЈИ

Питање аутохтоности или пак досељевања становништва северноисточне Србије под уобичајеним називом: Власи, са преовлађајућим етничким компонентама романштине, у научном свету до данас није решено.¹

Нису познати историјски извори, који би указивали да је на територији данашње северноисточне Србије било становништва, које је у епосу развијеног феудализма говорило неким романским језиком. Из времена постојања Видинске кнежевине или српске деспотовине датира неколико повеља, које помињу већи број села у северноисточној Србији, чија топонимија не указује да је поред словенског ту било икаквог другог становништва.² Према неким изворима на територији западног дела Видинске кнежевине (данашња источна Србија без Пореча и Сврљига) 1365. године било је око 200.000 ста-

новника.³ Тешко је поверовати да је на овој тако густо насељеној територији у доба феудалног „благостања“ држава балканских Словена могло бити очуваних оаза романског становништва. И поред тога што су огранци карпатског планинског сплета између Мораве и Тимока чинили мостобран између Балкана и Трансилваније преко кога су кроз читав средњи век струјале масе влашких пастира и хајдука, мала је могућност да је у овом крају у периоду развијеног феудализма било услова за опстанак несловенском становништву.

Из доба под Турцима интересантни су неки дефтери с краја XV и почетка XVI века, који садрже имена неколико влашких села и њихових становника у Браничеву, Видинском и Смедеревском крају.⁴ Житељи села Нелиговине у Браничеву, на челу са својим примићуринама, носе словенска или црквена имена. Исти је случај и у пет влашких села „vilayet Izvižd“.⁵ Затим текст каџум-наме, којим се предвиђају феудалне обавезе видинских, браничевских и смедеревских Влах садржи искључиво словенске термине.⁶

1 У северноисточној Србији између Тимока и Велике Мораве живи данас око 200.000 припадника етничке групе Влах који има своје две подгрупе: Унгурјане и Царане. Граница између ових подгрупа иде од Кладова на Мироч — Велики Гребен — Дели Јован — Тимок, тако да су само доњи Кључ и Крајина насељени Царанима.

2 Повеља деспота Ђурђа Бранковића, којом се потврђује банатина челнику Радићу 1428/29. год. наводи у Браничеву и Кучеву два села, међу којима „Власи Радиновици“ и „Власи Кошарна оу Коучевоу“. Споменик Српске академије наука, III, Београд, 1890, стр. 3.

3 Константин Јиречек: Историја из Бугарите, Софија, 1929, стр. 291.

4 Бранислав Ђурђев: Исписи из дефтера за Браничево из XV века, Историјски гласник, 3—4, Бгд, 1951, стр. 93—9.

5 Исто, стр. 97.

6 Исто, стр. 99.



Драгољуб Павловић: Акт

Питање настанка Влаха у крајевима северноисточне Србије у тесној је вези са проблемом стварања румунског народа. Остављајући по страни питање да ли су за формирање Румуна као језгро послужили Дакоромани или балкански романи, чињеница је да се током ранофеудалног периода Романи у Румунији врло мало или уопште не помињу у историјским изворима. Простране равнине у Влашкој и Банату у овој спеси биле су насељене словенским земљорадницима, јако проређеним најездама Авара, Бугара, Мађара, потом Пече-

нега и Кумана. Придошли балкански романи и сточари са Карпата, још пре него што су се измешали били су јединим делом етнички славизирани, отпорнији према феудалним оковима и ратним пустошењима од Словена равничара, са ванредно снажним наталитетом, асимилујући Словене и друга племена у Ердељу по котлинама и речним долинама, а од XIV века, када су први пут створили чврсту државну организацију, претварајући равнице Молдавије, Велике и Мале Влашке, Буковине, Бессарабије, Кришане, Марамуреша и Баната. Ипак, на основу многих посредних доказа, може се поверовати да Власи, ма колико били експанзивни и лако покретљиви, све до друге половине XV века, нису могли да се селе на десну обалу Дунава, будући да се до тада ни на левој још нису учврстили.

Постојање Влаха у северноисточној Србији може се објаснити само њиховим досељавањем из Румуније у спеси позног феудализма. Недостатак извора отежава сагледавање ове интересантне појаве. Мрачан период историје балканских народа после турске инвазије, у XV, XVI па и XVII веку, онемогућава да сазнамо почетке досељавања романског становништва на десну дунавску обалу. Поготову је непозната историја источне Србије у овом периоду, с обзиром на највероватнија велика пресељавања земљорадничког становништва на север преко Дунава. Тиме су ови крајеви тешко опустели, чиме је створен први услов за досељавање и настањивање новог становништва са стране. На основу познатих изворних података може се дозволити могућност да су становници из Румуније још у XVI веку дошли у северноисточну Србију и ту се стално настанили.⁷ Ипак је вероватније да је северноисточна Србија добила прве стално настањене становнике у знатнијем броју досељене из Румуније у XVII веку. Доста поуздано се може тврдити да су ти досељеници из Румуније чинили један део становништва у северноисточној Србији крајем XVII века.⁸ Вероватно да је постојао танак слој влашког становништва, кога је један миграциони талас Срба око 1690. године затекао и делом србизирао.⁹

Неколико доступних докумената омогућава да се време и начин досељења већине влашког становништва у северноисточну Србију учини извесним. У доба аустријске окупације 1718—1739. године вршено је опсежно и планско колонизовање Војводине и Србије. За припремну крепку Србију способну да издржи терет предвиђеног рата с Турском, Аустрија је била животно заинтересована. Желе да део Србије под Аустријом привуче хри-

7 Натпис у ланушанској цркви у Црној Реци коју је подигао властелин са влашким именом датира из 1501. године! Љ. Стојановић: Стари српски списи и натписи, I, Бгд, 102, стр. 122. Према неким изворима, на жалост изгубљеним, манастир Вратна је такође задужбана неког влашког властелина из прве половине XVI века.

8 1735. године затечен је у Крајини један пол са влашким књигама родом из нидинског дистрикта. Прилози за историју Србије у доба аустријске окупације, Споменик САН LII, 183—191. Ако се дозволи могућност да је у нидинском дистрикту било Влаха, тешко би се могло замислити да је сеоба на десну обалу Дунава могла захватити само крајеве источно од Тимока. Затим, по Епшелвицхој (Лангеровој) карти, још пре масовног колонизирања северноисточне Србије насеља на Дунаву и доњем Кључу, која су и данас влашка, упадљиво су бројнија и већа. Истине пограничних крајева Србије после Пожаревачког мира, Споменик САН XCVI, Београд, 1948.

9 Нека српска села, као: Карбулаво и Сиколе носе романски имену.



Вољаху се дању, обала што расте,
таласи уз ноге што милују бедра,
тела што се дижу над земљом и лебде ...
вољаху се дању над морем, под небом.

Савршено подне, вољаху се присно,
море сине, младо, и блискост голема,
самоћа, јер жива, видци далеки
спојени ко тела што певају, сама.

Висенте Александре

пћанске становнике Турске, како изгледа нису се обистиниле.¹⁰

Извештај команданта темишварске управе Евгону Савојском од 20. октобра 1722. године, говори како је решен проблем насељавања источног дела окупиране Србије (Крајина, Кључ, голубачко подунавље, Звижд и Хомоље), који је био припојен темишварској администрацији.

¹⁰ Драгољуб Павловић, мада доста неубедљиво, услед недостатка извора, констатује да су хришћани из Турске у врло малом броју дошли, а било је чак многих случајева бежања хришћана из дела Србије под аустријском окупацијом у Турску. Глас САН LXIV, стр. 6, 9, 68.

„Il y a deux jours que je suis ici de retour de la visite des frontières du Timock et de Kutschein. Il y ai trouvé tout en bon estat et ce qui m'a fait plaisir c'est la réssite des dispositions faites l'estée, puisqu' à présent ce pays commence à se peupler, y ayant plus de 2400 familles, au lieu que l'année passée il n'y avait pas plus de 800; tous les knées généralement ont estré auprès auprès de moi et m'ont assuré d'attirer tous leurs parents”.¹¹

Нема сумње да се овде ради о досељеним Власима из румунских крајева, што се види и из записника о

¹¹ Понне пограничних нахија Србије после Пожаревачког мира, Споменик NCVI, стр. 12, фуснота.

стању свештенства у Крајини и Кључу из 1736. године. Од 22 свештеника 10 је рођено у Каравлашкој, 1 у „Угровлахији“ и 1 у Рибнику у Влашкој.¹² У Мајданпеку је 1734. године затечен поп Шарбан Влах који „српски ни мало не знает“.¹³ У истом извештају стоји: „Парохија звиждска све Власт“.¹⁴ Пресељаване преко Дунава оставило је дубоког трага и на иначе врло богату, лирску народну поезију Влах.¹⁵

Ово насељаване Влах извршено 1721/22. године дало је завршну физиономију етничкој композицији источне Србије. Позније миграције становништва нису биле масовне или су имале привремени карактер, као у време ратона за ослобођење почетком XIX века. Однос 1:2 (800 затечених кућа према 1.600 нових) отприлике је и данас демографска слика Срба и Влах у голубачко-хомољско-звничком крају, Поречу, Кључу и Крајини. Унутрашњим сеобама, као и познијим досељаванем из Румуније влашке маге су се рашириле ка југу и западу до Вршке чуке, Тупижице, Ртина, западних обронака Кучаја и Велике Мораве.

И поред многих инверсних и полиинверсних кретања романског и романизованог као и словенског и славизирног становништва преко Дунава у оба правца, које отежавају сагледавање законитости миграционих токова, може се запазити приличан прилив влашког становништва у крајеве северноисточне Србије од времена аустријске окупације. Са јачањем државе и гушењем иначе живих робовско-племенских односа пресељаванја јужно од Дунава све су мање масовна, најчешће појединачна или по малим групама. Србија, као уосталом и Бугарска, била је за Влахе имиграциона земља све до балканских ратова почетком XX века.

Главним узроцима пресељаванја Влах у Србију сматрају се разлози економске природе.¹⁶ Сигурно је да економско-социјална структура румунског друштва није свом, далеко најбројнијем, слоју, сељаштву, пружала могућност економско-социјалног опстаја. Сељачко законодавство XVIII и XIX века које је имало за циљ да поправи економски, социјални и правни положај ру-

мунског сељака, стварно је произвело супротан ефекат. Те мере државне власти редовно су биле праћене сељачким бунтовима, устанцима, хајдучијом и расељаванем.¹⁷ Државно уређење Влашке односно Румуније са тешким наметима становништву, општом корупцијом и злоупотребама у управи и судству било је немоћно да измени социјалне односе. Економски, социјални и правни статус експлоатисаних слојева у Влашкој и Румунији, у првом реду сељака и Цигана од средине XVIII века до потпуног укидања крепосног права 1917. године био је најгрубљи, најконзервативнији и најнехуманији у читавој Европи. Положај румунских сељака у Трансилванији и Банату, који су били под Угарском, био је тек нешто повољнији.

Живот слободних сточара горштака романско-словенске крви, који су се нарочито тешко уклапали у феудални систем, са изванредно снажним наталитетом, укорењеним миграционим навикама, као и начином живота који је, у условима феудализма обезбеђивао сигурну егзистенцију, можда у основи објашњава чудан феномен романизације пространих области на неколико стотина километара око Карпата. Ако прихватимо и основну хипотезу да Словени лакше прихватају романско него Романи словенске дијалекте, процес романи-

17 Последњи значајан устанак одиграо се 1907. године. То је време када је Србију масовно залил вал румунских досељеника.

12 Прилог за историју Срба у доба аустријске окупације. Споменик LII, стр. 183—191.

13 Димитрије Руварт. Митрополија београдска. Споменик, XLII; Београд, 1905, стр. 162.

14 Пети, стр. 133.

Најраније етнографско дело о крајевима источне Србије 1857. године је забележило народну традицију да је „пола на рода из Влашке пре 160 година до бегли“. Павла Пчелар: „Окружје Крањско“, Бгд, 1857, стр. 201. Народна предање је овог пута пребацило у времену за четврт века.

15 Pjeljin pjeu, pjeljin man'ak	Pelin beau, pelin mananc
Pe pjeljin ma sara kulk	Pe pelin ma maza culc
Pjeljinjasar injima	Pelinisar inima
Kar' ma trjeku Dunarja.	Karc ma trecut Dunaren
Rasfakaće pjatra lata	Rasfocate pindra lata
Sa maj trjek Dunarja odata.	Sa mai trec Dunarea odata.

Пеллиј пијем, пелиј једем
На пелиј увече легнем
Опелишило се срце онога,
Који ме је превен преко Дунава.
Рашпир се широки камење
да јом једном прешем Дунав.

Ову песму која је овде дата на влашком, румунском и српском језику невале су Влашине из околине Доњег Миланова око 1920 године.

16 Види В. Стојанчевић: Крст Милош и источна Србија, Београд, 1937. године, стр. 20, 165.



Драгољуб Павловић: Цртеж



Драгољуб Павловић: Две жене

захије до Тисе и Галиције, преко Дњестра и Дунава, те и северноисточној Србији, изгледа знатно једноставније.

Интересантно је питање са каквим су наслеђем државно-правне и народносне идеје Власи северноисточне Србије дочекали револуционарну прву трећину XIX столећа.

Преци данашњих Унгурјана, који су живели у Алмашу, Банатским планинама и Ердељу, свакако да нису имали разумевања за државу, коју сами нису створили. Живели изоловани сточарским начином живота, увек на што већем растојању од феудалног апарата и феудалне класе, од које су били одвојени и различитим језиком, експлоатисаној маси кметова сточара у Трансилванији феудална држава била је нарочито страна. Схватања те аморфне сточарске масе, која је знала за организацију једино по катунима и родовима, о таквим категоријама као што су „држава“ и „народ“ нису могла бити нарочито богатија од поимања родовско-племенског света.

Само унеколико је другачији случај са Царанима. За становнике Влашке карактеристично је да су касно почели да живе државним животом. Без јачих државних традиција често и без самосталности, са slabим државно-црквеним апаратом у коме је тусјински елеменат био знатан, Влашка кнежевина није могла код својих поданика створити већу приврженост. Безобзирно

угњетаван од својих кнежева, бојара и фанариотског свештенства, живели по бурђелџима, влашки сељак, нарочито деградиран, слабо је марио за државну организацију, коју је имао прилике да уозна.¹⁸ Низак материјални и културни ниво влашког и уопште румунског сељака са своје стране је допринео што је он веома касно захваћен националним препородом. Може се слободно констатовати да је до почетка XIX века осећај народности код Влах северноисточне Србије био прилично неодређен и неоформљен, а идеја државности врло мало и позната и схватљива.

Населивши се на земљишту испресецаном планинским гребенима и клисурама, са врло лошним путевима, Власи су водили аутархичан живот са ниским нивоом производних снага и производности. У таквим условима изолованости, слабе насељености, чак и по ослобођењу Србије, није могло доћи до неке узајамности између Влах. То је онемогућавало и подвојеност својствена родовско-племенском друштву.¹⁹ Колективна солидарност није ишла ван домена рода или села.

Слаб развој робноовчаних односа и привреде уопште имао је за последицу неиздиференцираност друштва на влашком селу. Стагнатиност односа није могла омогућити овом друштву стварање сопствене елите: у београдском пашалуку — слоја сточарских трговаца, у Србији и Југославији — интелигенције,²⁰ способне да га поведе путем сопственог напретка. Власи нису могли створити своју грађанску класу ни у рудиментарном облику. Појединци, који су се еманциповали од своје средине, прихватили су српски језик и начин живота, потпуно се утапајући у Србе. Угледнији и imuћнији грађани за којим су се масе поводиле, нису били Власи, који својих друштвених узора у условима капиталистичког развитка нису имали.

Сва значајна насеља на територији северноисточне Србије по правилу су, и то одувек, насељена словенским становништвом.²¹ Непостојање сопственог градског средишта, коме грапитира непосредна околина, отежавало је могућност повезивања влашког становништва и афирмацију њихове народности.

Изразито револуционарни карактер догађаја почетком XIX века имао је преломне консеквенце на конституисање националности код свих становника затечених у Србији по ослобођењу. За формирање националне свести од пресудног је значаја изградња таквих друштвених односа, којима је била страна феудална хијерархија. Када се сгледа значај збивања у тек ослобођеној земљи, који су онемогућили рестаурацију феудалних односа у Србији, окруженој државама у којима су

18 Тридесетих година XIX века Великоострвањани се обраћају видинском епископу преклињући га да острво не препушта Влашкој. Т. Ђорђевић: Архивска грађа, стр. 124.

19 Царани гледају на Унгурјане са осећајем супериорности, као културнији земљорадници на примитивније сточаре. Унгурјани над Царанима истичу своју честитост, гостопримство и друге одлике својствене народима њиховог нивоа развитка.

20 Уочи окупације 1941. године у источној Србији било је свега око 140 интелектуалаца Влах, рачунајући ту и оне са непотпуном средњом школом. Срески комитет СКЈ Зајечар: Елаборат — Проблем рада са Власима, стр. 5.

21 Чак и у крајевима са скоро искључиво влашким становништвом центри подручја имају словенско-српски карактер, нпр. Доњи Милановац у Поречу, Кладово у Кључу, Кучево у Змижду итд.

сељачке масе и даље живе под теретом кметских обавеза, може се сматрати нормалним прихватање српског имена од свих житеља у Србији без обзира на етничке разлике и посебне историјске путеве кроз читав средњи век. Слободна православна Србија, у којој је сељачки посед био неприкосновен, као нигде на југоистоку Европе, била је и за влашке становнике «обећана земља». Нарочито старање српског књаза о влашким бегунцима из Влашке и Аустрије, којима су давале олакшице и привилегије, развило је код ових снажан осећај привржености и србофилства.

Прихватање српског имена у Србије као отаџбине од стране Влаха није никакав преседан у историји. Када су Немци Елзаса и Лотарингије, који су још давно пре револуције имали своје политичке организације, па и своје школе кроз велику француску револуцију постали ватренији франкофили од правих Француза,²² још је разумљивије ерастање Влах са Србима у једну националну целину.

Укључење Влах у српски народ је нарочито било потпуно у ратним раздобљима када су сви становници Србије делили исту судбину, што је имало утицаја на стварање заједничке традиције. Постојање честих победничких ратова, кроз које је прошао цео српски народ у Србији, морало се снажно одразити на формирање јединственог политичког начина мишљења у народу.

Интересантно је да је влашко становништво представљало најчешће сигуран ослонац српског државног централизма. Српска буржоазија није имала потребе да води неку посебну политику или да потезе нарочите политичке мере или санкције према Власима, што се иначе често примењивало у односу на националне мањине. Опозициона струјања у највише случајева нису имала утицаја код Влах, код којих, скоро редовно, режимска званична политика налази на потпору. Кроз читаву историју Србије и касније, Југославије београдски режими гледали су на северноисточну Србију као на своју Вандеју.

Међутим, са порастом опште културе код самих Влах, они постају активнији чиниоци у друштвено-политичком животу Југославије измешу два светска рата. Нарочито су материјално јача села била ангажованија у разним политичким збивањима, па и револуционарним покретима уочи другог светског рата, као и током социјалистичке револуције 1941—1945. године.

Посебан историјски развој родно је један интересантан феномен: дејством више фактора, који су имали нарочиту снагу у ратним и револуционарним временима, једна етничка група романске културе, досељавана с ове стране Дунава у више таласа од којих је несумњиво најснажнији био онај почетком двадесетих година осамнаестог века, инкорпорисала се у српску нацију. И поред тога што је даљи развој водио ка, додуше спором, изједначавању разлика становништва у Србији, постојање дотичне очуване етничке скупине имало је реперкусија од извесног значаја за историју северноисточне Србије.



... Они се својим смешком осветлавају. Пружају руке као слепци и налазе себе као врата. Налик на децу што се поћи боје, пониру једно у друго. А ипак се не боје. Нема ничега што их спречава, никакво јуче, никакво сутра...

Рајнер Мариа Рилке



²² Види Фридрих Енгелс: Улога силе у историји, Београд 1956, стр. 62—65.